

EXPEDICE STŘEDOVĚK

Katalog věnovaný stejnojmenné výstavě

Eva Jelínková, Zdena Poláková

**Moravské zemské muzeum – Dětské muzeum
Brno 2009**

© Text Eva Jelínková, Zdena Poláková, 2009
© Kresby Pavel Švehlík, 2009
© Layout Iljuše Syrová, 2009
© Moravské zemské muzeum, 2009

ISBN 978-80-7028-342-4

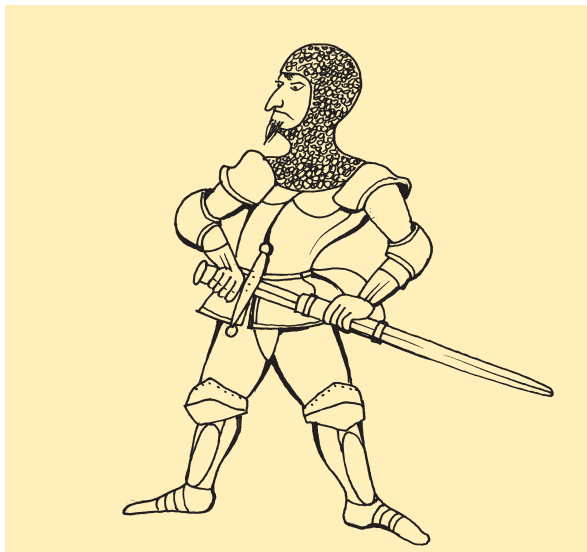

Slovo úvodem

V období raného středověku byl panovník chápán jako vlastník celé země a tedy i veškeré půdy. Upevnění své moci, správu a ochranu země zajišťoval pomocí členů své družiny a svých příznivců, jejichž sídly se staly starší i nově zakládané hrady. Každému hradu bylo přiřčeno poddané území. Ze zdrojů tohoto území byly zajišťovány hmotné potřeby správního centra. V průběhu druhé poloviny století 12. a ve století 13. se prohloubilo feudální rozvrstvení společnosti a vlastnictví půdy. Spravovaná území včetně obyvatelstva přešla do přímého vlastnictví šlechty. V této době byl vlastně každý někomu poddán. Šlechta panovníkovi, poddaný šlechtici, dokonce i města, jakkoliv byl život uvnitř hradeb na svou dobu demokratický, byla poddána svému

pánovi – šlechtici nebo králi. Z tohoto systému také pocházely povinnosti, které měly obě strany plnit. Pánovou povinností bylo především poskytovat ochranu svým poddaným a zajišťovat dodržování práva, povinností poddaného pak bylo za tuto ochranu přispívat svému pánovi na jeho potřeby.

V tomto systému měly své místo i kláštery. Zakladatelé – původně vladař, později i jiní šlechtici – dávali klášterům k užívání půdu i s poddanými, a za to jim bylo poskytováno nejen ubytování a stravování při cestách pro celou družinu, ale podle potřeby i další finanční a materiální podpora. Později zejména bohatí měšťané demonstrovali své postavení tím, že věnovali či odkázali klášteru nemovitosti i jiný majetek.

O zalidňování a vyliďňování

Po pádu Západořímské říše v roce 476 došlo v Evropě k prudkému poklesu populace. Na této skutečnosti mělo mimo jiné vliv i množství válečných konfliktů v období stěhování národů a epidemie dýmějového moru kolem roku 542. V současné době se odhaduje, že v 8. století žilo v celé Evropě asi 25–30 milionů osob. V této době byly osídleny jen příznivé a úrodné oblasti, které oddělovala téměř neproniknutelná divočina.

Podobně tomu bylo v raném středověku i na našem území. Do 10. století bylo na našem území osídleno v Čechách dolní Poohří, dolní Povltaví, Polabí a na Moravě Dolnomoravský, Dyjskosvratecký a část Hornomoravského úvalu. Počet obyvatel začal stoupat od 11. století. Skončilo období nájездů Vikingů a Maďarů, a tím se stabilizovala politická situace. Pokroky ve středověkých technologiích umožnily efektivněji obhospodařovat rozsáhlejší území. Vlivem tzv. „středověkého klimatického optima“, které se vyznačovalo výrazným oteplením, a tím i produktivnějším vegetačním obdobím, se zlepšily výsledky hospodaření v zemědělství. Vlivem oteplení se staly obyvatelnými i výše položené oblasti Českomoravské vysočiny a pohraničních hor. V této době došlo k postupnému osídlování dříve neobydlených oblastí, kam se stěhovalo obyvatelstvo z již přelidněných starých sídelních území. Kolem roku 1200 je odhadován počet obyvatelstva v Čechách a na Moravě na 1 235 000 lidí.

Tato takzvaná vnitřní kolonizace byla podporována i panovníkem a šlechtou. Obyvatelé byli do nových oblastí lákáni slibem osobní svobody. Ovšem i na starých územích začalo díky rozšíření peněžní ekonomiky oslabovat připoutání venkovského obyvatelstva k půdě.

Koncem 12. století bylo souvisle osídleno území do nadmořské výšky 500–600 metrů nad mořem.

Ve 13. až do poloviny 14. století probíhala kolonizace ve většině zemí západní Evropy. V této době, ve snaze osídlit doposud pustá území, byli do českých zemí zváni kolonisté i ze sousedních, německy mluvících zemí. Toto období tzv. vrcholné kolonizace, zvané též německá, bylo dobou zakládání měst a koncentrace obyvatelstva do větších vsí. Změny ve způsobu orby vedly k přebudování plužiny. Dostupnější železo umožnilo výrobu těžkých kolečkových pluhů s velkou asymetrickou radlicí, které se však špatně obracely. Proto se pole v nových vsích rozměřovala do dlouhých úzkých pruhů.

Královská města byla zakládána asi do roku 1300. Koncem 14. století bylo v Čechách asi 38, na Moravě (bez Slezska) pak 12 královských měst.

V roce 1348 žilo ve všech městech pražských asi 40 000 obyvatel, Brno mělo kolem 8 000 obyvatel, Olomouc, Jihlava, Znojmo, Opava či České Budějovice měly asi 3 500–5 500 obyvatel. Když Brno přišlo v roce 1411 o statut sídla markrabat, poklesl počet jeho obyvatel přibližně na 5 800.

Také šlechta a církevní vrchnosti zakládaly města, asi 330 měst a městeček v Čechách a 150 na Moravě. Ve většině poddanských měst žilo kolem 300 a ve všech pak celkem asi 194 000 obyvatel.

Pro srovnání: ve stejné době žilo v severoitalských městech Benátkách, Florencii, Miláně, Janově asi 100 000 obyvatel a v Paříži snad dokonce už 200 tisíc.

K roku 1400 je odhadováno v Čechách a na Moravě 2 800 000–3 270 000 obyvatel, což je 36–42 lidí na km².

Malá doba ledová je označení pro klimatickou anomálii, která znamenala nejchladnější období za posledních 2 000 let. Toto období trvalo přibližně mezi 14. a 19. stoletím. Malá doba ledová vrcholila v 17. století.

První příznaky ochlazování se objevily již ve 13. století. V 15.–17. století se citelně ochladilo. Celé Grónsko se pokrylo ledem, zvětšily se alpské ledovce. Na celé severní polokouli panovaly kruté zimy. Léta byla velmi krátká a studená. V zimě dokonce zamrzaly všechny řeky západní Evropy. Např. Vltavu pravidelně pokrýval led tlustý několik desítek centimetrů. Zamrzalo Baltské moře i Calaiská úžina mezi Francií a Anglií.

Nastávající klimatické změny přinášely léta neúrody, které se projevovaly častými hladomory. Největší hladomory postihly české země v letech 1258, 1263 a 1281–1282. Mimořádně deštivá léta v letech 1316–1318 způsobila, že většina úrody shnila na polích a zemi postihl jeden z největších hladomorů s vysokou úmrtností. Další hladomory pak přišly v letech 1328, 1346, 1361–1362, 1374–1375. Vyhladovělé obyvatelstvo se pak stalo snadnou obětí další metly středověku – moru.

„Černá smrt“ přišla do Evropy po 800 letech v roce 1348 a o rok později se dostala i na naše území. Tato morová rána řádila v Evropě do roku 1352 a zemřelo při ní asi 20 % obyvatel. Šíření epidemie ovlivnila nízká úroveň hygieny ve městech, ale i poměrně husté zalidnění a čilá komunikace mezi sídly. Vliv mělo také

zhoršení klimatu, časté lokální války a hospodářská stagnace a s tím související zhoršující se zdravotní stav populace. Rychlý průběh choroby navíc znemožňoval jakákoliv karanténní opatření. U dýmějového moru, šířeného prostřednictvím krysích blech, 70 % nakažených umíralo do týdne. Ještě rychlejší průběh měl mor plicní, přenášený kapénkovou nákazou. Všichni nemocní umírali do tří dnů od nakažení.

Další morové rány postupně pustošily obyvatelstvo v letech 1357–1363, 1369–1371. Nejhorší morová rána v předhusitské době v roce 1380 vyhubila dalších 10 % obyvatelstva. Následovaly epidemie v roce 1390, 1403–1406, 1414–1415. Další, z dnešního pohledu těžko identifikovatelné choroby, kosily obyvatelstvo v letech 1367, 1394–1395. V průměru tedy připadá vážná epidemie na každý třetí rok. I když některé řádily pouze lokálně a nerozšířily se po celém území, byla devastace obyvatelstva obrovská.

Přestože ještě v roce 1348 založil Karel IV. Nové Město pražské a z té doby ještě pocházejí poslední zprávy o zakládání osad, dochá-

zí následně k razantnímu úbytku obyvatelstva a pustnutí vsí, jež pokračovalo i v 15. století. V pohusitském období ubylo vsí a osadníků o 20–30 %. V obcích, které se zcela nevyliadnily byla řada neobydlených stavení – poustek. Koncem 15. století měla Praha – oproti 40 tisícům v roce 1348 – jen 25 tisíc obyvatel.

O městech a řemeslech

čele města stávala městská rada, tvořená radními neboli konšely, jimiž bývali nejbohatší občané města. Nejvyšším představitelem města

byl rychtář. Rychtář byl zástupcem pána ve městě a dbal o jeho zájmy, předsedal městské radě a soudu. Na druhé straně zastupoval městskou radu navenek. Rychtáře dosazovala vrchnost, město však mohlo získat či od vrchnosti odkoupit právo obsazovat rychtu samo. V době pohusitské bývalo obsazování rychty v řadě měst v kompetenci městské rady. Rychtář za svoji práci dostával díl ze soudních pokut a poplatků a další platby od města. Některá města se snažila omezovat moc rychtáře zřízením funkce purkmistra, někde zvaného též primátor. V tomto úřadě se střídali konšelé po 4 týdnech.

Důležitou osobou byl městský písař. Šlo o člověka s univerzitním vzděláním, který vedl městské knihy se soudní, majetkovou a trestní evidencí, vyhotovoval listiny a vykonával jménem obce poselstva.

Velmi významným právem, které mohla získat královská města, bylo právo razit vlastní mince. Na Moravě se razily peníze v Brně, Jihlavě, Olomouci, Znojmě, Uherském Hradišti a Opavě.

Brněnská mincovna je v písemných pramenech zmiňována již v roce 1234. V letech 1375–1411 zde markrabě Jošt razil Joštův denár, v letech 1450–1460 se razily městské jednostranné mince a v roce 1457 získalo Brno právo razit mince s moravskou šachovanou orlicí.

Města byla od středověku středisky obchodu a řemesel. Výroba byla soustředěna do malých dílen, ve kterých pracoval mistr sám nebo s několika tovaryši a učedníky.

Řemesla oděvní – v Brně jich bylo ve 13. století sto devadesát – reprezentovali krejčí, vetešní krejčí, ševci, vetešní ševci, šlojírnice, věnečníci, kožešníci, kloboučníci, rukavičkáři, lazebníci, holiči a pradleny. K řemeslům potravinářským se řadili mlynáři, krupníci, pekaři, mazanečníci, koláčníci, perníkáři, řezníci, sladovníci, pivovarníci, medníci, kuchyníci a koštěři vín. Jen v Brně bylo těchto řemeslníků sto dvacet jedna.

Sto deset brněnských řemeslných dílen se věnovalo kovodělným řemeslům – kovářství, zámečnictví, nožířství, hřebíčnictví, ostružnictví, mečířství, čepelnictví, helměřství, platněřství, brnířství, jehlářství, pilařství, ale i zrcadelnictví a dalším řemeslům.

Zpracování kůží prováděli koželuzi, jircháři, řemenáři, sedláři, rukavičkáři, uzdaři, tobolečníci, měšěčníci a toulaři.

K textilním řemeslům patřili tkalci, pláteníci, vlnaři, valcháři, postřihovači, tkaničníci a další. Zpracování dřeva a kostí se věnovali bečváři, kolaři, pluhaři, tesaři, stolaři, stoličníci, soustružníci, lžičníci, kartáčníci či košťáři. Ke stavebním řemeslům patřili zedníci, ometači, cihláři, pokrývači, rouníci, ale i hrnčíři, mísaři a sklenáři.

Rovněž obchodní a hostinské činnosti se dělily na řadu specializovaných oborů – kupce, kramáře, kroječe suken, hokynníky, zelináře, sýraře, slanečkáře, zvěřináře, železníky, šenkýře, hostinské a další.

Milové právo, udělované panovníkem, mělo zaručit měšťům, aby na míli daleko od něj nebyli řemeslníci, obchodníci nebo hospodští, kteří by konkurovali měšťským živnostem. Pro řemesla byl důležitý dovoz surovin – kovů, dřeva, kůží a chemikálií. Některým měšťům se podařilo získat od panovníka výhradní právo na těžbu jakýchkoliv kovů v okolí města (Brno, Kolín, Čáslav).

Velmi důležitým právem, které bylo měšťům udělováno, bylo právo konat trhy – týdenní a výroční. O trzích směli dopoledne nakupovat jen místní měšťané a řemeslníci, teprve odpoledne si mohli své nákupy obstarat ostatní. Na výročních trzích mohli prodávat své zboží obyvatelé širokého okolí i cizinci.

Vzdálenost tržních měst a městeček byla od 5 do 20 km. Přesto bývala cesta se zbožím na trh mnohdy nebezpečná. Aby se snáze ubránili lapkům, kteří na cestách obchodníky přepadali, vydávali se obchodníci na cesty ve větších skupinách. Přesto se jim mnohdy nepodařilo uchránit své zboží a mnohdy ani své životy.

Zákon a trest

V předstátní společnosti bylo trestní právo vedeno v duchu dobových obyčejů a trest byl chápán jako msta za postiženého pod heslem „Okno za okno, zub za zub“. S příchodem křesťanství vstupuje do trestního práva

církev, která nahrazovala mezery v obyčejovém právu a samu delikvenci kvalifikuje jako provinění proti Bohu. Potrestání pachatele se postupně mění v akt trestání hříšníka a má především zastrahující poslání. Za zakladatele takto pojaté evropské středověké trestně právní teorie je považován Tomáš Akvinský.

U nás jsou za první pokus o zákonodárný spis z oblasti trestního práva považovány „Výsady Boleslavovy“ z roku 993, druhá, obsahově významnější, jsou pak Dekreta Břetislavova z roku 1039 i pozdější Statuta Konrádova z konce 12. stol. Nejstarší právní knihou u nás je Rožmberská kniha z konce 13. století, která obsahuje soupis trestných činů, souzených na rožmberském panství včetně trestů, které byly podle obyčejového práva uděleny.

S rozvojem českého městského práva vznikala snaha zaručit měšťanům i šlechtě jednotný výklad práva i jednotou jurisdikci městských soudů. Roku 1579 byl Pavlem Kristianem Koldínem dopracován zákoník „Práva městská Království českého“, který byl uveden postupně do praxe českých i moravských měst a platil ve své podstatě do konce 18. století. Koldín se zde pokusil mimo jiné o dělení trestů ze zákona a trestů uložených podle uvážení soudců i o pokus uplatnění výchovného aspektu u krátkodo-

bých trestů, jako byly nucené práce nebo krátkodobé odnětí svobody.

Často velmi nelibostné formy nejstaršího feudálního práva (tzv. právního obyčeje), vycházejícího z obyčejů předstátní společnosti, byly ještě dlouho používány v běžné praxi středověkého soudnictví. Trest zde byl prezentován jako obecný zájem a celá osada ručila za trestný čin spáchaný na jejím území. Ještě ve 12. a 13. století u nás existoval například kolektivní výkon trestu smrti kamenováním, jak uvádějí Statuta Konrádova. Rozhodnutí o vině bývalo také často ponecháváno na výsledku tzv. božích soudů – „ordálů“. Patřily k nim souboje souzeného se žalobcem, zkoušky žhavým železem („Pocivého nepálil“), vodou (pokud se souzený neutopil, byl neviný) atd. Významnou roli mívaly přísahy, doplňované často zaklínáním s citací, co vše zlého se stane křivě přísahajícím.

Soudní pravomoci uděloval církevním i světským vrchnostem panovník. Protože v rozvrstvené feudální společnosti platilo i právo podle společenského postavení obviněného, měly jednotlivé společenské vrstvy své právo i soudy. Šlechtické spory a trestné činy šlechticů řešil zemský, dvorský nebo komorní soud, jemuž většinou předsedal panovník. Příslušníci duchovního stavu byli souzeni podle církevního práva, které řešilo také manželské spory, nedodržení manželské slibu apod.

Měšťané měli své soudy v každém městě. Právo meče (hrdelní právo) pak měla královská města i některá města poddanská jako zvláštní výsadu od panovníka. (Právo, udělené městu Brnu v roce 1243, bylo ve své době považováno za natolik dokonalé, že je v průběhu století získala i řada dalších moravských měst.) Ve městech soudila městská rada, zastoupená rychtářem, vybranými radními a písařem, který zapisoval průběh výslechu

i exekuce. Drobné soudy řešil sám rychtář. Poddané na venkově soudila jejich vrchnost.

Soudní procesy ve středověku byly zcela odlišné od těch současných. Již v předhusitském období české právo trestalo řadu deliktů běžných i v dnešní době. Naopak některé se nám dnes mohou zdát neobvyklé, jako například svévolné zabrání statku protivníka, odcizení úrody či její spasení vlastním skotem, za velmi těžký zločin se považovala krádež včel.

Výraznou roli při udělování trestů za stejné provinění hrála nejen společenská třída, k níž obviněný náležel, ale také jeho majetkové poměry, i zda se jednalo o muže nebo ženu.

Tresty byly podle feudálního práva velmi kruté. V této době byl trest smrti vykonáván oběšením (za větší krádež), stětím (za vraždu), vláčením ulicemi a lámáním kolem (za úkladnou vraždu), upálením (za zhářství nebo čarodějnictví), zahrabáním zaživa, probodnutím srdce kulem, svázáním a utopením (za usmrcení novorozeněte), lámáním kolem (za znásilnění), rozčtvrcením, roztrháním koňmi se ztrátou cti (za zradu) aj. Přestože byla vražda trestána smrtí viníka, existovaly možnosti beztrestného zabití, jako bylo dopadení ženy nebo dcery při nevěře, dopadení nočního zloděje, dále možnost zabití soka, pokud k tomu on zadal příčinu urážkou či vytasením meče. Za spravedlivé se považovalo, že ženy dostávaly za cizoložství mnohem větší tresty než muži.

Dále byla používána celá škála tělesných trestů jako bylo mrskání, utěti či vytržení některých částí těla, vožení na oslu aj. Ke zneuctvujícím trestům patřilo vystavení na pranýři, vsazení do klády, vystavení v kleci, vypálení cejchu, vypovězení ze země. Majetkové tresty zahrnovaly pokuty, konfiskaci nebo zpusťování majetku. Mezi nejtěžší náboženské delikty se od středověku zařadilo kacířství a čarodějnictví. Zde docházelo často k pronásledování neviných lidí, vzděla-

ných v přírodních vědách, lidových léčitelů, tělesně postižených či duševně nemocných lidí apod.

Sebevražda byla po staletí považována za těžký přečin proti Božím přikázáním. Někdy býval na mrtvém za tento přečin vykonán trest a vždy mu byl odepřen křesťanský pohřeb.

Nejtemnější stránkou feudálního práva byla „tortura“ – útrpné právo, které bylo používáno při výsleších. Bylo postaveno na naivní víře, že nevinnému člověku pomůže při mučení Bůh a viník se naopak pod nátlakem mučení přizná. Zpočátku byly používány pouze již zmiňované zkoušky ohněm a vodou, postupem času si však lidé vymysleli celou škálu dalších velmi trýznivých postupů, které měly podezřelého donutit k přiznání. I po doznání bývaly ještě opakovány, aby vypověděl, co třeba ještě zamlčel. Podle úředního nařízení měl být vyslýchaný sice mučen tak „aniž se mu poškodilo zdraví“, ale při užívání takových postupů jako bylo například natahování na skřípec, pálení žhavými železy, drcení kloubů palečnicemi nebo španělskou botou, docházelo k nevratnému poškozování zdraví a někdy i smrti. Většina vyslýchaných se díky trýznění doznala, a mnozí i k věcem, které nikdy nespáchali.

Je patrné, jak snadno bylo útrpné právo zneužitelné, a proto bylo po staletí hrozbou pro všechny obviněné. Jako součást výsledků bylo u nás zrušeno až roku 1776.

Jak se bydlelo

Většina obyvatelstva v této době žila na venkově. Vesnice bývaly mnohem menší než dnes, běžně mívaly od 6 do 30 usedlostí, byly však i osady o 2 nebo 3 usedlostech. Na venkově ještě mistry přežíval starodávny typ domů – polozemnice – obydlí částečně zahloubená pod povrch země, zejména v jižních Čechách. Většina domů na venkově byla již nadzemní. V této době se ustálil typ obydlí, jež se udržel až do první poloviny našeho století: dům s obytnou jizbou, síní a komorou nebo chlévem. Součástí usedlosti byla samozřejmě také řada chlívků a dalších menších a provizorních staveb. Sídla drobné venkovské šlechty se někdy příliš nelišila od statků bohatých sedláků, majetnější venkovská šlechta obývala opevněné tvrze, nejčastěji věžovitého typu. Toto stavení neposkytovalo větší pohodlí než obydlí prostého sedláka. Kamenné přízemí věže sloužilo jako sklad potravin a náradí (k tomuto účelu se využívala komora selského stavení), v patře se nacházela jedna, maximálně dvě obytné místnosti. Většina staveb byla roubená, a to i ve městech, kámen se začal ve větší míře používat až od 13. století.

Nejjednodušší byla obydlí bezzemků, pracujících na statku venkovské šlechty. Tito nemajetní neměli co uskladnit v komorách a nevlastnili dobytek, nepotřebovali tedy chlévy. Jejich obydlí se skládalo pouze z obytné místnosti, ve

kteří přespávala rodina a kde se odchovala i mláďata drobného domácího zvířectva.

Domy ve městech měly rovněž jedinou obytnou místnost, patrové domy disponovaly dvěma obytnými místnostmi. Do domu se vcházelo průjezdem, který sloužil jako prodejní nebo výčepní místnost i jako průchod z ulice do dvora. Ve dvorním traktu domu stála komora, často patrová. Nižší patro, částečně zapuštěné do terénu, plnilo funkci sklepa. Postupem času si provoz živností, uskladňování piva v právovárečných domech i důvody bezpečnostní vynutily budování dalších prostorových sklepů, nejen pod obytným domem, ale i před domy a někdy až pod ulicemi a náměstími.

Topilo se i vařilo na otevřeném ohništi nebo v peci. Komíny se zejména na venkově ještě nepoužívaly a kouř volně stoupal do podstřeší nebo do primitivního komína – dymníku. Na hradech se místnosti vytápěly prostřednictvím krbů.

Vzhledem k používání otevřeného ohně, a tím pádem i k zakouřenému prostředí obytných místností, bylo vybavení nábytkem velmi skromné. K základnímu vybavení patřilo lůžko, lavice – často zabudované do stěn – a stůl.

Vše bývalo vyrobeno jednoduše, tesařským způsobem. Potraviny, cennosti a drahé oděvy se ukládaly v komorách. Oděvy se přehazovaly v komoře přes bidlo zavěšené u stropu, nádobí a různé drobnosti se ukládaly na otevřené police na stěnách.

Na posteli spávali rodiče s menšími dětmi, starší děti na lavicích nebo na slámě na zemi, mládež i mladí manželé pak v nevytápěných komorách a čeládka ve chlévě. Jen vysoká šlechta na hradech měla trochu více prostoru. Ovšem i zde se spávalo v nevytápěných místnostech a bez oděvu. „Nebesa“ nad postelí s dlouhými závěsy nebyla pro parádu, ale bylo to praktické řešení k udržení tepla.

Na přelomu 14. a 15. století se postupně začalo vaření stěhovat na otevřené ohniště v síni, kde vznikla „černá kuchyně“, odkud se vytápěla i pec nebo kachlová kamna v obytné místnosti. Obytná místnost tak byla zbavena kouře. Kamna z ozdobných kachlí se stala ozdobnou a reprezentativní dominantou již nezakouřené místnosti – světnice. Postupně se zde začalo využívat k dekoraci textilu, objevily se truhly a větší péče byla věnována i kvalitě a výzdobě starších typů nábytku.

Jak to bylo s hygienou

K šíření epidemií přispívala velkou měrou špatná komunální hygiena. Ve městech byla jen povrchová kanalizace. Dešťová voda a splašky byly odváděny povrchovou kanalizací do stružek – „soutek“.

Soutky se proto říkalo i úzkým městským uličkám, kterými kanalizační stružky vedly. Stružky vedly středem ulic a vytékal do nich tekutý odpad z nejrůznějších provozů včetně chemických látek, močůvka z chovu zvířat (ve městech se chovala nejen drůbež, ale i prasata) a samozřejmě veškerý tekutý odpad z domácností.

Vodovody se teprve začínaly v některých městech budovat, studny byly často znečištěny prúsakem z žump a hnojišť. K odstraňování odpadků a mršin z ulic byli ve městech najímáni rasové a místní chudina, města se však čistila jen před velkými svátky a slavnostmi. Na venkově byla situace podobná, protože však osídlení venkova bylo řídké, nebyla situace tak nebezpečná.

Na záchod se běžně ve středověku chodilo na hnojiště, v městských domech se používaly stolice s ukrytou nádobou. Obsah těchto nádob se vyléval do stružek na ulici. Sice u některých domů bývaly i žumpy, ty se však musely občas vyvážet, takže i zde se obyvatelé raději zbavovali odpadu vylitím na ulici. Odtud názvy ulic a míst jako Podělaná, Zastranec apod. Na ulici také vytékala z domů veškerá špinavá voda. Odpadky splachoval déšť, kupily se, vsakovaly do spodních vod. Kolem domů vedly stezky pro

pěší, vedle nich vedla strouha, uprostřed „vozovka“. Odpad končil v městských příkopech, potocích a řekách. V některých městech byly umístěny sudy na vylévání domácích nádob.

Románské a gotické hrady měly záchody zvané „prevet“, které byly vystrčené na krakorcích a odpad padal do hradního příkopu, případně na zeď. Prevety u nás zvané „privet“ se stavěly i na hradbách měst. U nás se dochoval nejstarší záchod na zřícenině hradu Přimda z 1. pol. 12. stol.

V některých západoevropských městech byly stavěny vodovody již v 1. polovině 13. století, u nás měl v té době vlastní vodovod jen Strahovský klášter. Z roku 1331 je první zmínka o gravitačním vodovodu na Starém Městě pražském. Brnu patří prvenství ve zřízení vodárny s čerpacím zařízením roku 1415. Voda byla čerpána ze svrateckého náhonu v dnešní Kopečné ulici do vodojemů v nyníšších Denisových sadech. Byla zbavována mechanických nečistot filtrováním a usazováním, přesto však bývala po deštích často kalná. Druhý brněnský vodovod, využívající vodu říčky Zimply, pramenící pod Kraví Horou, byl zřízen v roce 1520. Po zavedení vodovodu byly k obecnému užítku budovány kašny, do kterých vtékala voda kovovou nebo dřevěnou trubkou. Kašny představovaly zdroj vody pro obyvatelstvo, které si ji odsud v nádobách odnášelo. V Brně byly vybudovány zpočátku kašny 2 – na Horním a Dolním náměstí (Zelném trhu a náměstí Svobody).

Církev opovrhovala tělem a špína byla cíť poustevníka. Ještě v 16. století byl rozšířen názor, že voda a pára otevírají tělo „špatnému povětří“ – nákazám. Přesto byly ve městech budovány již od 11. století lázně (v Brně je zmínka z roku 1524 o prodeji lázní Pod Puhlíkem – v oblasti dnešní Pekařské). Řemeslníci

navštěvovali lázně zhruba jednou za 14 dní v den sjednaný pro cech a mistři byli povinni platit pobyt v lázních i svým tovaryšům. Návštěva lázní byla společenskou záležitostí spojenou se zábavou a pitím piva. Řeholníci se pak koupali 1× za měsíc. Do konce 15. století se muži a ženy koupávali společně, později byly prostory pro koupání jednotlivých pohlaví odděleny nízkou dřevěnou zástěnou. V lázních dělali lazebníci masáže, holili, roznášeli hostům občerstvení. Ve zvláštní místnosti prováděl lazebník drobné chirurgické zákroky. Protože církev zakazovala svým lékařům krvavé léčení, bylo ošetřování ran, trhání zubů a pouštění žilou, považované za prevenci a všelék, vyhrazeno právě lazebníkům.

K personálu lázní patřili také topiči nebo šatnáři. Ti hlídali návštěvníkům šaty a do lázní jim půjčovali plátěné pláště.

O lékařích a léčení

Pád západofirmské říše znamenal pro Evropu nejen politický, ale i hospodářský a kulturní rozvrat. V jednotlivých sférách lidské činnosti došlo k úpadku, který na dlouhou dobu negativně ovlivňoval i úroveň středověké

medicíny. Došlo k zániku do té doby fungujících systémových zdravotnických opatření (např. hygienických nařízení), institucí i vzdělávání lékařů. Bídu, nevzdělanost, špínu i nemoci s prudkým nárůstem úmrtnosti přinášely četné války i despotický přístup katolické církve, jež ovládla středověkou společnost. Křesťanská víra hlásala pomoc bližnímu a milosrdenství, coby bohubilé skutky, zároveň však vše včetně zdraví i nemoci bylo vůlí Boží a mělo vést k pokoře. Samo uzdravení bylo v rukou Božích, popřípadě mohl pomoci některý svatý, například patroni lékařů svatý Kosma, Damián nebo Panna Maria. V tomto duchu byla vedena středověká medicína a její rozvoj v rovině teoretické i praktické byly církevními traktáty a dohledem omezovány.

Centry a nositeli vzdělání se v této době stávají kláštery, kde se pěstovaly přesně určené činnosti. Mnišská medicína byla vědou knižní, opírající se o církevní a církví povolené autory. K těm patřily kompiláty překladů Hippokrata, Galéna a několika autorů byzantských a arabských s výjimkou pasáží o chirurgii. Veškeré chirurgické zákroky byly roku 1163 církevním ediktem vyloučeny po církevní i právní stránce

z oficiální medicíny. Další předpisy pak obsahovaly zákaz křesťanským lékařům léčit kacíře, zákaz studia knih, zabývajících se „tajemstvími Božím“ atd.

Myšlenka křesťanského milosrdenství byla naplňována založením nemocnice pro staré a nemocné lidi, jež se z prvotního hospia a hospitalu dopracovaly názvu špitál. Na počátku se této myšlenky zmocnila církev, později i bohatí feudálové. Špitály nebyly specializované podle jednotlivých onemocnění a neposkytovaly odbornou lékařskou péči. Jediným specializovaným typem špitálů byla „leprosoria“, zřizovaná od 12. století, kdy byla díky účastníkům křížových výprav do Evropy zavlečena lepra.

V průběhu 13. a 14. století se střediskem evropské vzdělanosti stávaly univerzity. Jejich založení iniciovala buď města (v Itálii), církev (ve Francii), u nás to pak byl panovník – Karel IV., v roce 1348. Většina univerzit měla čtyři fakulty a jedna z nich byla lékařská. Hlavní náplní pětiletého studia bylo čtení schválených spisů starých lékařských autorit, výklad profesora a scholastické disputace studentů s ním. Poskytovalo tedy vesměs knižní vzdělání bez přímé zkušenosti, protože chirurgie byla v této době stále zakázána. Výjimku tvořila univerzita v Bologni, kde lékařská fakulta navzdory všem zákazům provozovala anatomickou pitvu a chirurgii. U nás byla první veřejná pitva uskutečněna lékařem Janem Jesenským až v roce 1600.

Chirurgie se proto stala ve většině evropských zemí záležitostí lidových léčitelů – empiriků. Zpočátku se jí ujali lazebníci, holiči i kati, tedy příslušníci tzv. nepočestných řemesel.

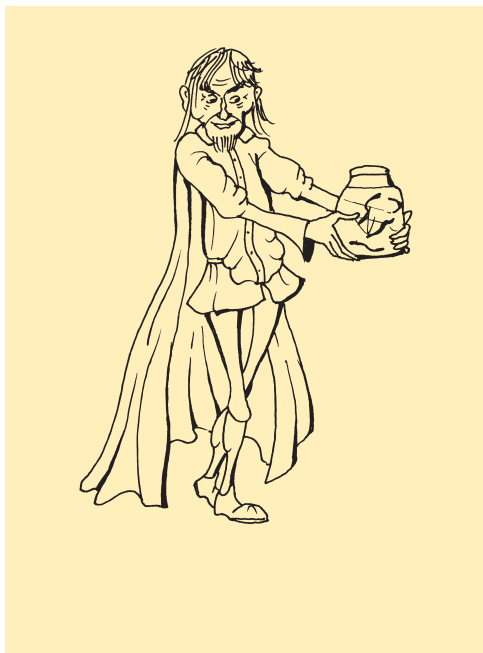
Brzy se však vytvořilo specifické povolání chirurga. Ti ve vlastní oficíně prováděli často krajně drastické zákroky, vycházející z dobových znalostí a možností. Mimo ně působili i potulní chirur-

gové, kýlořezci, kamenožezci, okultisté apod. V polovině 13. století vznikají chirurgické cechy a chirurgie se stává řemeslem, kterému se bylo možno vyučit a bylo ukončeno závěrečnou zkouškou před představiteli cechu.

Veřejné zdravotnictví středověké Evropy spočívalo vesměs ve zdravotnictví městském. Pověřený městský lékař nebo městská rada odpovídali za stanovení pravidel a dohled nad dodržováním opatření při epidemiích (v období nových rozsáhlých morových epidemií byl například zaveden systém karantény). Dále pak městská rada vydávala předpisy o lékárnách, činnosti porodních bab, trhu s potravinami, čištění města aj.

První středoevropské lékárny zakládaly a spravovaly mnišské řády při klášterech v rámci hospitalů a sociálně zdravotních zařízení. U nás se počátky lékárenství datují od druhé poloviny 13. století – v období rozvoje velkých měst (v Brně byly například v roce 1343 již dvě lékárny). V Praze lékárníci spadali pod pravomoc Karlovy univerzity, rektorovi prokazovali svoje znalosti a skládali přísahu. Tam, kde nebyla univerzita, vykonávali dozor nad lékárnami městské rady nebo jiné kompetentní vrchnosti za pomoci místních lékařů. Lékárníci byli mnohde uznáváni i jako lékaři. Pacienti se na ně obraceli o radu a pomoc s vírou, že když se vyznají v léčivech, vyznají se i v diagnostice a léčení.

Protože lékařů bylo ve středověku málo a jejich služby byly drahé, vyhledávali chudší lidé při úrazu či nemoci služby lidových léčitelů. Lékař se volal jen v krajním případě nebo u majetných lidí. V lidovém léčitelství odpradáвна dominovaly ženy – zaříkávačky, žehnačky, kořenářky, porodní báby atd. K mužským profesím patřily lazebníci, ranhojiči, nunnváři, kati, hrobníci aj. Kováři bývali uznávanou

autoritou při léčení zubů i jako zvěrolékaři. Kvalita služeb těchto léčitelů závisela, tak jako i v jiných oborech lidské činnosti, na jejich skutečných znalostech, schopnostech a odpovědnosti vůči pacientovi.

Středověká móda

děvní součástky byly tehdy všeobecně velmi nákladné a jako takové se i odkazovaly v závětech a dědily. Mnozí lidé měli jen jediný oděv, ten, co nosili na sobě. Nová sukně mohla stát v polovině 15. století tolik, jako jedna až

pět krav! Není proto divu, že kromě krejčích, kteří šili nové sukně, prosperovali i vetešníci, kteří se věnovali jejich opravování, přešívání a „obracení“, kromě ševců i přáci, kteří opravovali staré boty.

Výrobě oděvů se věnovala ještě řada dalších řemesel: kabátníci šili kabáty, hacníci nohavice, kytléři kytle (hrubší sukně), samostatnými řemeslníky byli i kožešníci, kloboučníci a čepičáři. Šlojířníci a šlojířnice šili roušky a závoje, věnečníci zdobené dívčí vínky, krumpléři vyšívali zlatem, hedvábím a drahokamy. Kompletní oblečení se neobešlo bez práce měščníků a vačkářů, kteří vyráběli míšky a váčky, nitníků, tkaničníků či šnorařů, vyrábějících nitě, tkanice a šňůry, pasířů vyrábějících pásy, stuhářů, přezkařů a dalších.

Základní částí oděvu žen i mužů, byla „sukně“. Šlo vlastně o dlouhou košili, která zůstala spodním či pracovním oděvem. Svrchní sukně sahala mužům nad kolena, ženám až k zemi. Původně bývala rovná, později úzce vypasovaná, pod pasem rozšířená klíny, se vsíťými úzkými rukávy. Ty bývaly u módních oděvů ozdobeny dlouhými ozdobnými pásy, které splývaly téměř k zemi - „pachy“. Později se nosily rukávy rozšířené směrem dolů, od lokte vybíhající v dlouhý klín. Pod těmito rukávy byly vidět spodní rukávy, buď rukávy spodní sukně, „rukávců“, anebo vyměnitelné rukávy pestrých barev. Zimní sukně bývaly často podšity a lemovány kožešinami. Přes sukně se nosily „suknice“ - krátké vypasované kabátky, zapínané na řadu knoflíků. Neodmyslitelnou součástí oděvu býval řasnatý plášť kolového střihu, také často podšíváný kožešinou.

Muži nosili soukenné, chudší i plátěné nebo kožené nohavice těsně obepínající nohy až po špičky. Šviháci oblékali každou nohavici jiné barvy (mi parti). Nohavice ale nebyly „povín-

ným“ oblečením. Chudí lidé a řemeslníci při práci chodili, zvláště v létě, bez nohavic.

Koncem 14. století k nám přišla móda dlouhých špičatých střeviců a nohavic, jejichž podešev byla často chráněna dřevěnými trepkami. Středmější lidé však obouvali různé typy střeviců, škorní a bot kožených i plstek (plstěných), krpců a dřeváků.

Od 2. poloviny 14. století se stala módní záležitostí i kukla – kápě. Tento samostatný kus oděvu byl původně určen k ochraně před rozmary počasí – šlo vlastně o límeč či krátkou pelerínu s kapucí. I zde se móda projevovala prodloužením, anebo naopak výrazným zkrácením cípu, který býval někdy zdoben střapci. Šily se i kulky s dvojbarevným cípem, někdy se stáčely kolem hlavy do formy turbanu či zvláštní čapky.

Středověk miloval barvy. Objevuje se červená, modrá, zelená a žlutá, hnědá i černá v pestrých kombinacích. Obchod s hedvábnými látkami – brokáty a damašky – měli v rukou italská obchodníci, kteří je přiváželi z Řecka a arabských výrobů na Sicílii. Vzorované brokáty byly vytkávané i pozlacenými nitěmi, od 15. století nitěmi obtáčenými jemným zlatým drátkem. Z hedvábných či polohedvábných tkanin byl velmi oblíbený samet – aksamit, u kterého byla rozlišována řada druhů. Kromě suken různých kvalit se vyráběly i dovážely tkaniny ze směsi materiálů – vlny, lnu, hedvábí, bavlny, ale i velbloudí vlny. Mravokárci vystupovali nejen proti líčení ženských tváří, nošení drahých pásů a růženců, proti upnutým sukním a nohavicím či hlubokým výstřihům, ale i proti barevnosti oděvu. Také proto v době husitské a pohusitské mizí na čas barevné oděvy a nejčastěji se objevuje barva černá a „šerá“. V této době barvy zmizely, ne však luxus kvalitního oblečení z drahých kvalitních suken – lindyšů –

dovážených z Flander, Itálie a Porýní. Kromě domácího plátna se dováželo jakostní velejemné plátno – kment, které se používalo zejména na závoje a roušky.

Z pole až na stůl

Sředověká kuchyně se od dnešní zásadně lišila již proto, že v této době ještě nebyly pěstovány plodiny, které později přišly z Ameri-

ky, jako brambory, rajčata, paprika, kukuřice a další. Základní složkou potravy byly ve středověku pokrmy z mouky. Chléb byl každodenním jídlem a již ve 13. století byl chléb bez přílohy i jídlem postním. V 15. století se již uvádí na dvacet druhů chleba, mezi nimi například chléb žemlový, mazancový, perníkový, koláčový, oplatkový. Pekly se chleby nejen z obilné mouky, ale také např. chléb prosný, jáhlový, pohankový nebo též chléb ze žaludů. Chléb se krájel na krajíce, které se sušily nebo opékaly na „topénky“. Ty se používaly pod maso místo talířů. Ze strouhaného sušeného či opečeného chleba se vařily kaše.

Hlavní plodinou tedy bylo obilí. Pěstovalo se několik druhů pšenice, ječmen, oves, žito, a tři druhy prosa. Ke sklizni obilí se dlouho užívalo srpů, jež od 12. století začaly pomalu nahrazovat kosy. K výmlatu obilí se používaly cepy a v některých oblastech se zrno vytloukalo tak, že se na mlatu po pokoseném obilí nechával přecházet dobytek.

Kromě obilí lidé pěstovali hrách, čočku, dva druhy bobů, řepu, zelí, kapustu, cibuli, česnek, mrkev, petržel, pastýňák, celer, tykve, ředkve, dýně, mák aj. Od 9. století se pěstovaly také okurky. Byly velmi oblíbené, vařily se, nakládaly do octa a vody nebo do sudů s osolenou vodou a koprem.

Na zahradách se pěstoval kmín, tymián, majoránka, chmel, šalvěj, petržel, kopr, máta, mateřídouška, anýz a saturejka, od počátku 13. století také šafrán, nejoblíbenější koření středověku. Dále pak i některé léčivé byliny. Z ovocných stromů to byly hlavně jabloně, hrušně, slívy, třešně a višně.

V přírodě lidé kopali křen, sbírali potočnice, řeřichu na saláty, lesní ovoce, houby a také hořčičné semínko, které se utřené míchalo s octem a medem. Na mouku se sbíraly žaludy a k výrobě oleje bukvice.

Chmel rostl odpradávná ve střední Evropě divoce, ale již ze 12. století jsou doloženy chmelnice. Slad se vyráběl hlavně z pšenice – pivo bílé, z ječmenného sladu pak pivo tmavé (nešlo však o pivo černé, ale jen tmavší než pivo pšeničné).

Vinnou révu pěstovali naši předkové na jižní Moravě postupně již od 7. století, od 10. století se začalo víno pěstovat i v Čechách, hlavně pro výrobu mešního vína. Brzy se však víno stalo běžným nápojem. Například postní jídlo sv. Anežky České, žijící do 30. let 13. století, byl chléb a víno. Jan Hus káral labužníky, že mísí víno s kořením, samotné pití vína však považoval za normální.

Pro maso se chovala v první řadě prasata. V této době už lidé vyráběli klobásy, jitrnice a jelita.

Jedním ze zvířat, jejichž chov patřil mezi nejrozšířenější, byly ovce. Starost o ně nebyla náročná a ovce přitom přinášely ze všech domácích zvířat nejvšestrannější užitek. Vedle masa se využívalo jejich mléko pro výrobu sýrů a vlna sloužila k výrobě látek. Snad v každém hospodářství bylo několikačlenné stádečko ovcí, které dávaly užitek i tím, že spásaly a hnojily úhor. Běžně se chovaly i kozy. Hovězí dobytek, používaný zejména k tahu, neposky-

toval příliš velké výnosy masa nebo mléka. Byl malého vzrůstu, v kohoutku měřil 100–120 cm, byl však nenáročný a odolný, celoročně se pásł ve volné přírodě. Součástí hospodářství byly i slepice a husy, od 16. století k nim přibýly i „indiánské slepice“ – krůty. Naopak takřka vůbec se nechovaly kachny.

Čerstvé ryby patřily na trzích mezi běžné, každému dostupné zboží. Dokonce i ve městech žili měšřané–rybáři. V Praze jich bylo v letech 1348–1419 dokonce 36. Dostupné byly také mořské ryby. Již Kosmas v 11. století uvádí informaci o dovozu solených ryb z Pobaltí. Slanečky byly natolik běžné, že se v postním čase rozdávaly chudým.

Maso a ryby se nejčastěji pekly na otevřeném ohni na roštu.

Kromě solených ryb se dováželo koření: pepř, zázvor, skořice, hřebíček, muškátový květ a oříšek, bobkový list, skořice, kardamon a římský kmín. Dovážely se také fíky, rozinky, mandle, a to dokonce i za husitských válek. V 15. století se dovážel třtinový cukr, v 16. století pak i citrony a pomeranče. Potraviny z dovozu však byly drahé a mohli si je dovolit jen majetní lidé.

Z masa, smetany, vajec, ryb, vnitřností nebo sýra se vařily kaše. Vařily se i kaše z máku nebo semence – konopného semene. Tento pokrm se často silně kořenil a i do slaných kořeněných kaší se na vylepšení přidával med. Kuchařské knihy z 15. století již uvádějí téměř padesát druhů slaných kaší. Naopak sladké kaše bývaly slavnostním jídlem. Sladilo se medem, ovocem nebo povidly. K vaření kaší se často používalo víno i pivo.

Neodmyslitelnou součástí středověkého jídelníčku byl perník. Tomáš Štítňý ze Štítného kritizoval požívání perníku a jiných sladkostí v postních dnech.

Až do 16. století se převážně jedlo rukama. Jídlo se bralo do tří prstů, ty se bez olizování otíraly do ubrusu. Vidlička se začala používat až na počátku 17. století. Talíře se začaly postupně používat ve 14. století, do té doby si stolovníci brali polévky a kaše ze společných mís, maso pak podkládali opečeným chlebem. Během středověku se vžilo používání párátěk. Ta byla velmi drahocenná, a proto si je každý nosil s sebou.

U bohatých stolů se podávalo 5–6 různých jídel, na konci 16. století se na bohatých hostinách servirovalo 50 nebo dokonce až 100 krmí. Obyčejné jídlo na šlechtickém stole mohlo mít až 15 chodů. Obliba bohatých hostin přinesla i snahy o jejich omezování. Například koncem 15. století bylo na Plzeňsku a Prácheňsku nařizeno, že sedlák smí na hostině podávat jen 4 chody, rytíři a měšřané pak na večeri nejvíce 6 a k obědu 7 chodů. Za chod se však nepovažoval moučník, sladkosti a ovoce.

Ve středověku se většinou obyčejných lidí, co se stravy týče, nežilo špatně, samozřejmě kromě období hladomorů. Čeládka měla mít 3× denně „vaření“, kus masa a chleba. Anna

z Hradce v roce 1566 dávala lidem z kanceláře, mlýna a sladovny dvoje maso, čeládka měla jen jedno maso. K snídani bylo vařené mléko nebo polévka s chlebem.

Tato situace se změnila až po třicetileté válce, a to výrazně k horšímu.

Mistři kuchaři měli rovněž své cechy, někteří chodovali vařit do bohatých domů jen na hody a k jiným význačným příležitostem. Jídlo na prodej se vařilo nejen v hospodách, ale také v otevřených kuchyních na ulici. Takto si snažily přivydělat i některé ženy, bylo jim to však zakazováno, neboť nebyly členy cechu.

O škole a učení

V raném středověku byli nejvzdělanější vrstvou obyvatelstva mniši. Základem církevního – teologického vzdělání se již v 6. století stalo zvládnutí „sedmi svobodných umění“. Výuka se dělila do dvou stupňů – trivium a kvadrivia.

Trivium se skládalo z gramatiky – učila se latinská gramatika a literární díla převážně antických autorů; z rétoriky – výuka byla zaměřena na sestavování listin a dopisů, ale též na právo a etiku a dialektiku – vyučovala se logika a filozofie v dnešním významu zaměřená hlavně na argumentaci proti kacířům.

Kvadrivium poskytovalo výuku aritmetiky, obsahující nauku o velikostech (t. j. číslech), počítání, teorii čísel, věnovala se „vyššímu“ významu čísel (numerologii).

Dalším oborem kvadrivia byla geometrie, nauka o nepohyblivých velikostech. Věnovala

se zeměměřičským principům, geografii a kartografii. Astronomie, nauka o pohyblivých velikostech, se věnovala pohybu planet, Slunce a Měsíce a astrologii.

Posledním oborem kvadrivia byla hudba, chápána jako nauka o proporcích mezi velikostmi a nauka o harmonickém, číselném uspořádání světa. Podle středověkého chápání je poslouchatelná hudba a její harmonie jen výřezem z celkového ideálního (božského) uspořádání světa.

Ke zvládnutí tohoto vzdělání byly zakládány klášterní školy, zprvu zaměřené jen na vzdělání budoucích mnichů. Ve středověku patřili mniši a kněží mezi nejvzdělanější vrstvu obyvatelstva, vždyť v raném středověku bývali i králové negramotní. Postupem času byly při klášterních školách zřizovány i školy externí, do kterých docházeli žáci ze šlechtických rodin. Podobnou funkci plnily školy katedrální – první vznikla koncem 10. století u katedrály sv. Víta a v roce 1073 byla zřízena v Olomouci.

V souvislosti s rozvojem řemesel a obchodu začaly od 13. století vznikat městské školy. Přespolní žáci spávali v žákovských komorách ve škole. Vyučovali zde bakaláři – absolventi nižšího univerzitního stupně, klerikové s nižším svěcením, mniši, písaři i zběhlí studenti. Školy obecné, zvané též dětinské, malé, nízké, měšťánské, vyučovaly chlapce čtení, psaní, počty, katechismus a kostelní zpěv. Dívčím byly určeny dívčí školy, kde vyučovaly jeptišky mimo jiné ženské ruční práce nebo vaření.

Soukromé školy zvané pokoutní se zaměřovaly na získání určitých profesních dovedností, např. školy písařské, počtářské apod. Tyto školy mohly navštěvovat i dívky.

Vyšší stupeň vzdělání poskytovaly latinské školy partikulární, které vyučovaly sedmeru svobodných umění a školy cechovní a kupecké.

Nejvyšší stupeň vzdělání poskytovalo studium na univerzitě. Prvním stupněm byla artistická fakulta. Studium zde trvalo 2–3 roky a po jejím absolvování získali studenti titul bakaláře s povinností 2 roky učit na této fakultě. Přitom mohli studovat dále na některé z odborných fakult – lékařské (4leté studium), právnické (7leté studium) či teologické (9–11 let).

Chlapci z rytířských rodin byli vedeni k získání dovedností k účasti ve válkách a na turnajích. Základem bylo sedmero rytířských ctností: jízda na koni, plavání, zápas, střelba, lov, umění hrát dámu nebo šachy a skládání veršů. Již kolem sedmi let vstupoval chlapec do služeb na panovnický dvůr nebo k jinému rytíři jako páže. Zde sloužil hradní paní a učil se společenskému vystupování, obsluze u stolu, hudbě a zpěvu, společenským hrám, cizím jazykům a náboženství, doprovázel svého pána na lovu. Na královských hradech se také chlapci seznamovali se základy věd a práva. Značná pozornost byla věnována fyzické přípravě a otužování. Chlapci, kteří

nezvládli fyzickou přípravu, se vzdávali rytířské kariéry a orientovali se na církevní poslání. Ve čtrnácti letech dostalo páže svůj první meč a stalo se zbrojnošem. Jeho úkolem bylo následovat všude svého pána, nosit mu zbroj, posluhovat u stolu. Hlavní důraz byl však i nadále věnován fyzické přípravě – běhu, skoku, šplhu, házení těžkých kamenů, plavání, střelbě z luku, házení kopí, zápasu, jízdě na koni a ovládnutí meče. V závěru učební doby byli mladíci připuštěni ke cvičným turnajům, kdy se učili ovládat několik zbraní v sedle koně. Nakonec byli chlapci slavnostně pasováni na rytíře.

Divky ze šlechtických rodin získávaly vzdělání u domácích duchovních nebo v kláštřech. Učily se čtení, psaní, modlitby a žalmy, někdy i latinu a předměty trivia a kvadrivia. Kromě toho byla věnována pozornost výuce ručních prací uměleckého rázu, hudbě a zpěvu. Také ony byly posílány na cizí dvory, aby si rozšířily vzdělání a ušlechtilé mravy ve službě urozené paní.

EXPEDICE STŘEDOVĚK

Katalog ke stejnojmenné výstavě

Text Eva Jelínková, PhDr.

Zdena Poláková, PaedDr.

Kresby Pavel Švehlík

Grafická úprava Iliuše Syrová

Vydalo a vytisklo Moravské zemské muzeum

Zelný trh 6, 659 37

Brno 2009

ISBN 978-80-7028-342-4

